

نشریه علمی
پژوهشنامه ادبیات تعلیمی
سال پانزدهم، شماره شصتم، زمستان ۱۴۰۲، ص ۲۶-۱

بررسی و مقایسه مباحث تعلیمی در کتاب‌های فارسی دبستان دهه چهل و نود

مهدی رضائی،* لیلا دادپور**

چکیده

ادبیات تعلیمی بخشی مهم از ادبیات فارسی است و کاربرد آن برای پرورش فکری جامعه امری است که پیشینه‌ای بس طولانی دارد. در شیوه آموزشی که پس از استقرار مشروطیت به شکل مدارس جدید رایج شد، از مهم‌ترین مواد آموزشی کتاب‌های فارسی دانش‌آموزان، بخش‌هایی از ادبیات تعلیمی بوده است. هدف این پژوهش مقایسه و بررسی کتاب‌های فارسی دبستان منتشرشده در دو دهه چهل و دهه نود با توجه به جنبه‌های تعلیمی آنهاست. در این راستا مؤلفه‌هایی که برای مقایسه، تحلیل و بررسی کتاب‌ها مورد توجه قرار گرفته، عبارت است از: آموزه‌های دینی، اخلاقی، ملی، تعامل اجتماعی، خلاقیت و خودباوری، شناخت ایران و جهان، حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست. روش تحقیق این پژوهش، توصیفی تحلیلی و با رویکرد تحلیل آماری است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که بیشترین توجه مؤلفان در هر دو دوره، بر آموزه‌های اخلاقی معطوف بوده است. در مرتبه

---

* دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران. (نویسنده مسئول)
rezaei@kazerunfu.ac.ir

** کارشناس ارشد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سلمان فارسی کازرون، کازرون، ایران
daadpur@gmail.com

بعد، بیشترین تأکید محتوای کتاب‌های فارسی دبستان دههٔ چهل بر آموزه‌های مرتبط با تعامل اجتماعی است و کتاب‌های فارسی دبستان در دههٔ نود، بیشتر بر آموزه‌های خلاقیت و خودباوری تأکید دارد. بیشترین تغییر مربوط به رشد چشمگیر آموزه‌ها و باورهای دینی از دههٔ چهل تا دههٔ نود است که آماری دوبرابری را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات کودکان، ادبیات تعلیمی، ادبیات فارسی، دبستان.

۱. مقدمه

حفظ استقلال و وحدت و سربلندی یک جامعه در ارتباط مستقیم با توانایی انتقال فرهنگ و هویت ملی به آینده سازان آن جامعه است. نهاد آموزش و پرورش از نهادهای مؤثر در انتقال فرهنگ به شمار می‌رود و مهم‌ترین ابزار آن محتوای کتاب‌های درسی است. از آنجاکه آموختن در دوران کودکی دوام و پایداری بیشتری دارد، نقش آموزش‌های دورهٔ ابتدایی در انتقال مفاهیم تعلیمی بسیار بارز و تأثیرگذار است. «انسان از اوان کودکی با جامعه‌پذیری، الگوهای رفتاری عینی و ذهنی را فرامی‌گیرد، با هنجارها و قواعد محیطی که در آن زندگی می‌کند آشنا می‌شود و خود را با الگوهای رفتاری متداول در جامعه همسو نشان می‌دهد» (صالحی و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۹-۶۲).

ادبیات هر ملت، انعکاسی از فرهنگ، آیین و آداب و رسوم آن ملت است. «هرگونه تربیت اعم از رسمی و غیررسمی، ناگزیر است از ادبیات استفاده کند که امروزه تردیدی وجود ندارد که هنر و ادبیات از جمله وسایل بسیار مهم آموزش و پرورش مؤثر است» (شعاری‌نژاد، ۱۳۸۷: ۶۷).

مفاهیم تعلیمی کتاب‌های درسی شامل مبانی فرهنگی و تربیتی گسترده‌ای است و می‌تواند به تحقق هدف‌های تعلیم و تربیت کمک کند؛ زیرا «کتاب‌های درسی عبارت‌اند از مهم‌ترین مواد آموزشی که محتوای آموزشی را در بر می‌گیرد و مطابق اهداف آموزشی تهیه و تدوین می‌شود. این مواد آموزشی به‌عنوان مهم‌ترین وسیلهٔ یادگیری، مورد استفادهٔ معلم و دانش‌آموز قرار می‌گیرد» (آرمند، ۱۳۷۷: ۸). از میان کتاب‌های درسی، کتاب‌های فارسی بهترین بستر برای انعکاس ادبیات تعلیمی به شمار می‌رود؛ زیرا اولین آموزش‌های دورهٔ

ابتدایی با کتاب فارسی آغاز می‌شود و مسلم است که بیشترین توجه باید بر روی محتوای آموزشی این کتاب صورت بگیرد. با بررسی مباحث تعلیمی این کتاب‌ها، می‌توان به آموزش مبانی فرهنگی، نظری دقیق‌تر داشت و با بررسی دو دورهٔ قبل و بعد از انقلاب اسلامی، کاستی‌ها و پیشرفت‌های موجود را در چارچوب پژوهش و مقایسه سنجید. در همین راستا در پژوهش حاضر سعی شده به چگونگی بازتاب آموزه‌های تعلیمی با نگاهی تحلیلی در کتاب‌های فارسی دبستان پرداخته شود تا مشخص گردد آموزه‌های تعلیمی تا چه میزان در کتاب‌های درسی قبل و بعد از انقلاب منعکس شده است.

در نظام آموزش و پرورش ایران مهم‌ترین منبع یادگیری زبان فارسی برای دانش‌آموزان، کتاب فارسی دورهٔ ابتدایی است. میزان این اهمیت تا آنجاست که اولین کتاب برای آموزش رسمی در بدو ورود به دبستان، کتاب فارسی است؛ همچنین حامل ادبیات فارسی و به‌ویژه بخش تعلیمی آن است که نقش تأثیرگذاری فرهنگی و تعلیمی نیز بر دوش می‌کشد.

پژوهش حاضر سعی دارد چگونگی، تنوع و تحول آموزه‌های تعلیمی و میزان کاربرد این مفاهیم را در کتاب‌های فارسی دبستان در دو دههٔ چهل و نود مورد تحلیل و بررسی قرار دهد تا ضمن مشخص شدن میزان توجه هر دوره به مباحث کلیدی تعلیمی، مشخص کند چه وجوه اشتراک و تفاوت‌ها و تغییراتی در هر دوره نسبت به دورهٔ دیگر مشاهده می‌شود.

۱-۱. سؤالات پژوهش

الف) کدام مؤلفه‌های ادبیات تعلیمی در کتاب‌های فارسی دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۹۰ مورد نظر مؤلفان بوده است؟

ب) کدام مؤلفهٔ ادبیات تعلیمی در محتوای کتاب‌های درسی دههٔ چهل و نود، بیشترین تغییر را داشته است؟

۲-۱. پیشینهٔ پژوهش

در حوزهٔ بررسی کتاب‌های درسی دبستان، مقالات و پایان‌نامه‌های فراوانی نوشته شده است و هرکدام از جنبه‌ای به نقد کتاب‌های درسی پرداخته‌اند؛ اما کتاب، پایان‌نامه یا مقاله‌ای که محتوای تعلیمی کتاب‌های دبستان در این دو دورهٔ تاریخی را مقایسه کرده باشد، یافت نشد.

در ذیل به چند نمونه از پژوهش‌های نزدیک به موضوع این مقاله که کتاب‌های دبستان را از جهاتی دیگر بررسی کرده‌اند، اشاره می‌شود.

قمری (۱۳۹۸) در مقاله «بررسی صحت علمی کتاب‌های فارسی دبستان» به بررسی کتاب‌های فارسی دبستان پس از انقلاب از نظر صحت مطالب پرداخته است. ازغندی و محمدی‌مهر (۱۳۹۴) در مقاله «بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های فارسی دبستان» بدون مقایسه با دیگر ادوار تاریخی، به بررسی هویت ملی در کتاب‌های فارسی دبستان بعد از انقلاب پرداخته‌اند. اکبری و شکورقهاری (۱۳۹۱) در مقاله «وجوه فرهنگی ایرانیت در کتب درسی عصر پهلوی»، هویت ملی در کتاب‌های دبستان دوران پیش از انقلاب اسلامی را ارزیابی کرده‌اند.

۳-۱. روش و چارچوب پژوهش

این تحقیق در مجموعه پژوهش‌های نظری و با اهداف کاربردی تدوین شده است. روش انجام پژوهش، روش توصیفی تحلیلی با رویکرد تحلیل محتوا و بر مبنای مقایسه آماری است. با مطالعه دقیق و آغازین متن کتاب‌های دوره دبستان این دو دهه به‌عنوان مبنای پژوهش و بررسی‌های بعدی، ملاحظه می‌شود که هفت مؤلفه برجسته و مهم از زیرمجموعه ادبیات تعلیمی در بستر کتاب‌های درسی انعکاس یافته است؛ به‌گونه‌ای که هیچ درسی از کتاب‌های فارسی دبستان نیست که حداقل یکی از این هفت مؤلفه در بطن تعلیمی و آموزشی آن بازتاب نیافته باشد. این مؤلفه‌ها عبارت‌اند از: ۱. آموزه‌های خدانشناسی و باورهای دینی؛ ۲. آموزه‌های تربیتی و اخلاقی؛ ۳. آموزه‌های هویت ملی؛ ۴. آموزه‌های مرتبط با تعامل اجتماعی؛ ۵. آموزه‌های خلاقیت و خودباوری؛ ۶. آموزه‌های شناخت ایران و جهان؛ ۷. آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست.

جامعه آماری این تحقیق، تمام کتاب‌های فارسی مقطع دبستان قبل انقلاب بین سال‌های ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ و بعد از انقلاب بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰ است که وزارت فرهنگ دوران پهلوی و وزارت آموزش و پرورش جمهوری اسلامی چاپ کرده است. حجم نمونه، برابر با جامعه آماری و شامل مطلب درسی است؛ البته شایان ذکر است در تحلیل کتاب‌های فارسی دبستان بعد از انقلاب، کتاب‌های نگارش فارسی همان مقطع هم جزو کتاب فارسی

فرض شده است. تک‌تک درس‌های کتاب‌های فارسی به صورت مجزا به طور دقیق ارزیابی شده‌اند؛ مانند درس «آوازی برای وطن» کتاب پنجم دبستان که علاوه بر اینکه آموزه‌های تربیتی و اخلاقی را آموزش می‌دهد، به آموزه‌های تعامل اجتماعی و همین‌طور حفظ هویت فردی و ملی هم اشاره می‌کند.

اطلاعات این پژوهش از طریق کدگذاری کتاب‌های مورد بررسی و براساس دستورالعمل کدگذاری در برگه‌های کدگذاری به دست آمده است. پس از کدگذاری اطلاعات حاصل وارد کامپیوتر شده و با استفاده از نرم‌افزار اکسل در قالب جدول‌های توزیع فراوانی و درصد ارائه شده است.

۲. بررسی نمونه‌ها

در مجموع حدود ۶۳۲ آموزه تعلیمی در کتاب‌های فارسی دوره دبستان دهه چهارم یافت، استخراج و بررسی شده است و ۸۹۹ آموزه تعلیمی در کتاب‌های فارسی شش‌ساله دوره دبستان دهه نود. به دلیل محدودیت حجم مقاله، فقط در هر محدوده آموزه تعلیمی هفت‌گانه، حتی‌المقدور به یکی دو مؤلفه از آموزه‌های کتاب‌های دهه چهارم و یکی دو مؤلفه از آموزه‌های تعلیمی دهه نود اشاره می‌شود؛ به طوری که از هر کدام از کتاب‌های دوازده‌گانه، نمونه‌ای در اختیار مخاطب قرار گیرد.

۲-۱. آموزه‌های خدانشناسی و باورهای دینی

اولین مؤلفه تعلیمی مورد بررسی در این پژوهش آموزه‌های تربیت دینی و خدانشناسی است که در کتاب‌های دهه نود، بیشترین بسامد را دارد؛ چنان‌که «آموزش ارزش‌های دینی و مذهبی از مهم‌ترین دغدغه‌های نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران است که هدف اصلی آن پرورش انسان کامل است که متصف به صفات و ارزش‌های اسلامی باشد. در این راستا یکی از مهم‌ترین وسایلی که برای پرورش دانش‌آموزان بر آن تأکید می‌شود، کتاب‌های درسی هستند. کتاب‌های درسی در نظام‌های متمرکز از جمله نظام آموزشی ایران، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند و می‌توان گفت اصلی‌ترین منبع امر تربیت در مدارس به شمار می‌روند» (حکیم‌زاده و موسوی، ۱۳۸۷: ۲۱۹).

از موضوعات موجود در کتاب اول دبستان دههٔ چهل، «دین» است. این موضوع در قالب درون‌مایهٔ «هرکس خدا را دوست داشته باشد می‌گویم دین دارد» (مصاحب و یمنی شریف، ۱۳۳۹: ۱۰۹) مشاهده می‌شود. یکی از نمودهای این موضوع، در قالب داستان و در شکلی از مکالمه میان آموزگار و دانش‌آموز بیان شده است. دانش‌آموز با هم‌ذات‌پنداری، خود را جای دانش‌آموز متن کتاب می‌گذارد و قانع می‌شود که «همه‌چیز را خدا آفریده است» (همان: ۱۰۹).

کتاب ششم دبستان دههٔ نود با شعری از گلشن راز شیخ محمود شبستری با عنوان «به نام آنکه جان را فکرت آموخت» آغاز شده است. در این شعر به ستایش خدا و قدرت آفرینندگی او پرداخته شده است: «به نزد آنکه جانش در تجلی است / همه عالم کتاب حق تعالی است» (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۸: ۸). در درس نخستین این کتاب یعنی «معرفت کردگار» به اهمیت شناخت پرستیدن خدا و توجه و اندیشیدن در کار آفریدگار هستی پرداخته شده است. ضمن اینکه به این نکته که همهٔ موجودات در حال ستایش و پرستش حضرت حق تعالی هستند، توجه شده است: «هر گل و برگ که هست یاد خدا می‌کند / بلبل و قمری چه خواند؟ یاد خدا می‌کند» (همان: ۱۱).

۲-۲. آموزه‌های تربیتی و اخلاقی

ادبیات فارسی گنجینه‌ای است که مربیان و معلمان می‌توانند مفاهیم تربیتی و اخلاقی را به صورت غیرمستقیم در قالب مثال‌ها و حکایات، متون ادبی، اشعار و روایات تاریخی، اجتماعی و مذهبی آموزش دهند و اصولاً هدف‌های تربیتی یک جامعه در محتوای برنامهٔ درسی منعکس می‌شود و در «تنظیم برنامه‌های آموزشی ارزش‌های اخلاقی و معنوی باید به شکل مشخص، واضح و قابل دسترس قرار گیرد. به‌کارگیری آن‌ها در برنامه‌های آموزشی از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ زیرا هر برنامهٔ آموزشی-تربیتی نیازمند یک سیستم منطقی و واقع‌گرایانه برای ارزیابی و ارزش‌گذاری رفتارها و کردارها می‌باشد» (شریف، ۱۳۸۷: ۱۱۴). دومین مؤلفهٔ مورد بررسی در این پژوهش و مشترک در هر دو دهه به این امر مهم اختصاص یافته است.

یکی از مؤلفه‌های تربیتی و اخلاقی مهم در کتاب دوم دبستان دهه چهارم، داستان چوپان دروغ‌گوست. این داستان به کودک القا می‌کند که دروغ گفتن چه عواقبی می‌تواند داشته باشد. «چوپان دروغ‌گو تنها ماند و گرگ گوسفندان او را درید» (ایمن و انوری، ۱۳۴۳: ۱۸۱). آگاهی از نتیجه دروغ‌گویی به صورت ضمنی، کودک را از گفتن دروغ برحذر می‌دارد. در درس «ای پسر عزیز» دو درون‌مایه تربیتی و اخلاقی وجود دارد: نخست بن‌مایه «سحرخیزی» با درون‌مایه توصیه کردن به کودکان که سحرخیز باشند دیده می‌شود که این درون‌مایه در قالب شعر بیان شده است: «می‌باش به عمر خود سحرخیز / وز خواب سحرگهان پرهیز» (همان: ۲۰۳)؛ دوم، بن‌مایه «پیروی از پدر و مادر» است. این مسئله با درون‌مایه «همیشه به مادر خود خدمت کن»، «با مادر خویش مهربان باش / آماده خدمتش به جان باش» (همان: ۲۰۳) و «از پدر سرپیچی نکن»، «با چشم ادب نگر پدر را / از گفته او مپسج سر را» (همان: ۲۰۳) آمده است.

در کتاب پنجم دهه نود در درس «شجاعت» به بیان بن‌مایه تربیتی و اخلاقی شجاعت پرداخته شده و شجاع را کسی دانسته است که «از خطر و عاقبت کارهای بد بترسد، ولی دست‌وپای خود را گم نکند و با کمال متانت و آرامش برای رویارویی با خطر چاره‌جویی کند» (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۷: ۱۰۶)

۲-۳. آموزه‌های هویت ملی

یکی از مؤلفه‌های بررسی شده در این پژوهش مفاهیم هویت ملی است که کودکان به تدریج از طریق کتاب‌های درسی با آن‌ها آشنا می‌شوند. «در میان کتاب‌های درسی مقطع ابتدایی، کتاب‌های فارسی نقش بسزایی در انتقال مفاهیم فرهنگی و هویتی دارند؛ چراکه از سویی محور اساسی هویت ایرانی یعنی زبان فارسی را آموزش می‌دهند و از سوی دیگر، قالب‌های ادبی همچون شعر، داستان، ضرب‌المثل و سرود را در اختیار دارند که آموزش و انتقال مفاهیم مذکور را ماندگار می‌سازند؛ ابزارهایی که سایر کتاب‌ها از آن بی‌بهره‌اند» (ازغندی و محمدی‌مهر، ۱۳۹۴: ۴۱).

در کتاب سوم دبستان دهه چهارم بن‌مایه «پرچم» با درون‌مایه‌هایی نظیر «پرچم نشانه وجود هر کشوری است، افسری که پرچم را می‌بوسد قسم می‌خورد که در خدمت به کشور

خویش و حفظ آن بکوشد» (ایمن و همکاران، ۱۳۴۴: ۸) از جمله مؤلفه‌های مرتبط با هویت ملی محسوب می‌شود. در همین راستا در درس «پایان گفتگوی سهراب و تهمینه» افراسیاب، به‌عنوان دشمن همه ایران و ایرانیان ذکر شده است (همان: ۱۲۵) و در درس «کودکی سهراب» (همان: ۱۱۷) به رستم به‌عنوان یکی از پهلوانان ایران و چگونگی آشنایی او با تهمینه و به دنیا آمدن سهراب اشاره شده است.

در کتاب چهارم دبستان دهه نود در درس «آرش کمانگیر» به معرفی یکی از قهرمانان ملی ایران و نماد ایستادگی در برابر دشمنان پرداخته شده است. صلح ایران و توران و شرط تعیین مرز به‌وسیله پرتاب تیری به‌سوی خاور، همه ایرانیان را به حیرت واداشته بود. «مرز را پرتاب تیری می‌دهد سامان/ گر به نزدیکی فرود آید/ خانه‌ها مان تنگ/ آرزومان کور/ ور بپرد دور/ تا کجا تا چند؟/ آه کو بازوی پولادین و کو سرپنجه ایمان؟» (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۶: ۵۶). حضور قهرمانی چون آرش کمانگیر و از عهده این کار بزرگ برآمدن او، یک بن‌مایه ملی است که در کتاب بازتاب شده است.

۲-۴. آموزه‌های مرتبط با تعامل اجتماعی

آموزش و یادگیری ارزش‌های نهادینه‌شده در جامعه و کاربرد اصولی هنجارهای اجتماعی یکی از مناسب‌ترین شیوه‌هایی است که با بهره‌گیری از آن‌ها می‌توان فرد را برای ورود به جامعه و تعامل با دیگران آماده کرد و رشد و گسترش این مفاهیم در بُعد تعلیمی کتاب‌ها نیاز ضروری برای تحقق بخشیدن به این امر مهم است. به همین علت این مؤلفه به‌صورت جداگانه در کتاب‌های درسی بررسی شده است؛ زیرا «فرهنگ شامل الگوهای رفتارهای عینی و ذهنی است که از عناصر میراث اجتماعی به شمار می‌آیند و میراث فرهنگی از راه فرایند تربیتی و آموزشی انتقال می‌یابد. بدیهی است که محیط فرهنگی جامعه عمیق‌ترین، پدیده‌ترین و بلندترین تأثیر را بر روی رفتار اجتماعی اکثریت اعضا جامعه می‌گذارد؛ چراکه هر فردی در جامعه به دنیا می‌آید و در آنجا پرورش می‌یابد که پیش از او فرهنگی در آن جامعه وجود داشته است» (نیک‌گهر، ۱۳۶۹: ۲۶۳). یکی از مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی منعکس‌شده در کتاب به تصویر کشیدن چهره‌های فرهنگی تاریخ ایران است. یکی از این چهره‌ها که به دانش‌آموزان معرفی شده، «محمد بن زکریای رازی» و خلاصه‌ای از زندگی،

طبابت و علاقه او به علم‌اندوزی است (همان: ۲۵).

در کتاب چهارم دبستان دهه چهارم یکی از شگردهای کتاب برای تأکید بر دو مؤلفه فرهنگی - اجتماعی و ملی-میهنی سخن گفتن از ورزش‌های باستانی و پهلوانان ایران است. در درس «زورخانه» (ایمن و خانلری، ۱۳۴۳: ۳۱) دانش‌آموز با بخشی از ورزش باستانی ایران و ادبیات خاص و آداب سخن گفتن در آن محیط آشنا می‌شود که یکی از مؤلفه‌های فرهنگی - ورزشی ما را می‌سازد. مثل‌ها نیز بخشی از هویت فرهنگی هر کشوری محسوب می‌شوند؛ زیرا ریشه در نگرش جامعه به کاربرنده آن‌ها دارند. در کتاب نیز به یکی از مثل‌ها «هرکه بامش بیش برفش بیشتر» (همان: ۳۸) اشاره شده است.

در کتاب سوم دهه نود در درس «ایران آباد» به بیان تنوع زبان‌های ایرانی و گسترده بودن فرهنگ ایرانی اشاره شده است؛ زیرا زبان، بخشی مهم از هویت فرهنگی هر کشور است: «برخی از ما در مناطق مختلف کشور به زبان مادری و محلی خود حرف می‌زنیم؛ زبان‌های محلی، گنجینه‌ای با ارزش هستند، ولی زبان فارسی، زبان ملی ما ایرانیان است» (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۵: ۱۰۲). در این کتاب به سه مثل در قالب داستان اشاره شده که عبارت‌اند از: «آشپز که دو تا شد، آش شور می‌شود یا بی‌نمک» (همان: ۲۸)، «هرچه کنی به خود کنی» (همان: ۴۴) و «هنوز دو قورت و نیمش باقی‌ست» (همان: ۷۸).

۲-۵. آموزه‌های خلاقیت و خودباوری

مهارت تفکر خلاق باعث ارتقای سطح کیفی آموزش می‌شود و ارتقای سطح کیفی آموزش باعث شکوفایی خلاقیت در کودکان خواهد شد. همچنین هرچه در انتقال متن درس از خلاقیت بیشتری استفاده شود، جذابیت و گیرایی آن برای فراگیر بیشتر خواهد شد و با اطلاع از این امر که «درس فارسی از کتاب‌های اساسی دوره ابتدایی است که باید ایفاگر نقش‌ها و فعالیت‌های گوناگون برای تحقق اهداف زبان‌آموزی، ارزشی و نگرشی، نگارشی، املائی، ادبی و مهارت‌های زندگی باشد تا دانش‌آموزان را برای زیستن متعالی و شناخت درست و دقیق زبان و فرهنگ و ادبیات خلاق آماده کند و از آنجا که خلاقیت زیباترین و شگفت‌انگیزترین خصیصه انسان است، نقش خلاقیت در زبان‌آموزی انکارناپذیر می‌باشد» (اکبری شلدره و همکاران، ۱۳۹۱: ۴۵).

از جمله درون‌مایه‌های مرتبط با خلاقیت دانش‌آموزان در کتاب پنجم دبستان دههٔ چهل، تکلیفی است که در آن از دانش‌آموزان خواسته شده تا شعر «نکوهش بی‌جا» را از پروین اعتصامی که خود یک حکایت است، به نثر برگردانند (ایمن، ۱۳۴۴ الف: ۴۸). از دیگر تکلیف‌های مرتبط با خلاقیت دانش‌آموزان در ارتباط، نوشتن انشاست؛ به این صورت که «در ضمن آن کار یا هنر مورد علاقهٔ شما و همچنین فکری که برای آیندهٔ خود کرده‌اید و راه و وسیلهٔ رسیدن به آن را روشن شرح داده باشید» (همان: ۸۱).

در کتاب سوم دبستان دههٔ نود در درس «نمایش بی‌کلام» یعنی پانتومیم از کودکان خواسته شده است تا متن این نمایش‌نامه را در کلاس اجرا کنند: «گل: ای درخت زیبا چرا این قدر خوشحالی؟ / درخت با خوشحالی می‌گوید: دانش‌آموزانی که برای گردش علمی به باغ آمده‌اند، بسیار به پاکیزگی اهمیت می‌دهند. / پرنده: ...» (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۵: ۳۴). اجرای نمایش بدون کلام، بر زبان بدن کودکان و ارتقای آن تأثیر می‌گذارد؛ از این رو انجام این فعالیت با خلاقیت کودکان مرتبط است. سوق دادن کودکان به آفرینش داستان، حکایت، توصیف مکان یا شخصیتی نام‌آور که در قالب درس آزاد به کودکان ارائه می‌شود. در این کتاب نیز درس آزاد به کودکان واگذار شده است تا مانند سایر درس‌های دیگر حکایت، داستان، مثل، توصیف یک شخصیت یا یک مکان را بنویسند و برای آن مطابق درس‌های دیگر پرسش‌هایی طراحی کنند (همان: ۹۸).

۶.۲. آموزه‌های شناخت ایران و جهان

تبدیل شدن جهان به شبکهٔ گسترده‌ای از ارتباطات و پیوندهای متقابل کشورها با یکدیگر، ضرورت شناخت درست و جامعی را ایجاد می‌کند که فرد باید از محل زندگی و کشور خود داشته باشد. همچنین ضروری است آگاهی از آداب و رسوم دیگر کشورها نیز تا حد امکان، در اختیار دانش‌آموز قرار گیرد. وظیفهٔ این آگاهی‌رسانی تا حدودی فراوانی به‌عهدهٔ سیستم آموزشی است تا کودکان علاوه بر اینکه به درکی صحیح از جغرافیای منطقه‌ای و قاره‌ای و نحوهٔ توزیع منابع طبیعی برسند، با شهرها و آداب و رسوم محلی و فرهنگ بومی آن‌ها هم آشنا گردند.

از بن‌مایه‌هایی که برای شناخت ایران و جهان در کتاب سوم دههٔ چهل، بیش از سایر موارد به کار رفته، پرداختن به جشن‌هاست. «جشن نوروز از زمان‌های بسیار قدیم در ایران برپا می‌شده است» (ایمن و همکاران، ۱۳۴۴). کتاب به جشن‌های مهم در کشورهای دیگر نیز پرداخته و این آشنایی با فرهنگ جهان، نوعی شناخت کشورهای دیگر و آداب و رسوم آن‌هاست؛ از جملهٔ این موارد «جشن سال نو در حبشه» (همان: ۴۹)، «جشن نور در هندوستان» (همان: ۲۱) و دیگری «جشن کودکان» (همان: ۸۸) است که یکی از جشن‌هایی است که هر ساله در آلمان برگزار می‌شود.

در کتاب دوم دههٔ نود، درس «ایران زیبا» به معرفی شهرهای ایران و تنوع آب‌وهوایی آن از حیث طبیعت پرداخته است. کودک در این درس، ضمن درک طبیعت متنوع ایران که شامل جنگل‌ها، کوه‌ها، دریاها، صحراها و دشت‌هاست، با بناهایی تاریخی و گردشگری چون ارگ بم کرمان، حرم امام رضا(ع)، قلعهٔ دماوند، آرامگاه حافظ شیرازی، آرامگاه سعدی شیرازی، آرامگاه فردوسی در توس، ماسولهٔ گیلان، بیستون کرمانشاه، تخت جمشید، سی‌وسه پل و برج میلاد تهران هم آشنا می‌شود (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۴: ۷۹). از دیگر مؤلفه‌هایی که با شناخت ایران مرتبط است، توضیح و شرح جشن نوروز است (همان: ۹۲).

۷-۲. آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست

«امروزه با توجه به خطرات ناشی از توسعهٔ شتاب‌زدهٔ تکنولوژیک، برای طبیعت و موجودیت انسان، بشر تلاش می‌کند تا با فاصله گرفتن از روند تکنولوژی، بتواند راه‌حل‌های مناسب آیندهٔ خود را بیابد. مهم‌ترین این راه‌حل‌ها تجدیدنظر در مفهوم شهرسازی و دفاع از محیط‌زیست می‌باشد» (فکوهی، ۱۳۷۹: ۲۳۶). با آموزش‌های لازم برای حفاظت از محیط‌زیست در دورهٔ کودکی، تاحدی این مهم محقق می‌شود و در افراد نهادینه می‌شود.

در درس «حرکت ایل در جستجوی مراتع» کتاب ششم دبستان دههٔ چهل، زمانی ایل بختیاری از جایی به جایی دیگر کوچ می‌کنند که مراتعی برای چرای گاو و گوسفندان خود نداشته باشند و این به‌نوعی با مؤلفه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست مرتبط است. آنان برای آسیب نرساندن به چراگاه‌ها که علف کمی دارند، از جایی به جایی دیگر کوچ می‌کنند (ایمن، ۱۳۴۴: ۱۳۳). در داستان «پسر وظیفه‌شناس»، پتروس فداکار برای حفاظت

از محیط‌زیست و آسیب نرسیدن به طبیعت، انگشت خود را در سوراخ سد می‌گذارد تا سوراخ سد بیشتر و منجر به خسارت و آسیب رساندن به طبیعت نشود (همان: ۱۷۹). در درس «خروس خوش‌آواز» در کتاب اول دبستان دهه نود، پدربزرگ برای امیر خروسی می‌خرد و امیر به خروس خود دانه می‌دهد (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۳: ۶۸). کاری که امیر می‌کند در واقع شیوه مراقبت از خروس است و به کودکان می‌آموزد که غذای خروس دانه است. در درس «ژاله و منیژه» وقتی گل‌ها پژمرده می‌شوند، به گل‌ها آب می‌دهند و گل‌ها زیبا و شاداب می‌شوند (همان: ۷۴). درس به صورت مستقیم به بیان چگونگی مراقبت و حفظ گل‌ها و گیاهان پرداخته است.

۳. بررسی و تحلیل داده‌ها

۳-۱. کتاب‌های فارسی اول دبستان

در جدول ۳-۱ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسه تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس اول دبستان دهه چهل و نود درج شده است:

جدول ۳-۱

دهه نود		دهه چهل		عناوین آموزه‌ها
نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل	تعداد	
۱۵٪	۲۳	۵٪	۵	خداشناسی و باورهای دینی
۲۶٪	۳۹	۴۷٪	۴۳	تربیتی و اخلاقی
۷٪	۱۱	۳٪	۳	هویت ملی
۲۰٪	۳۰	۲۷٪	۲۵	تعامل اجتماعی
۱۴٪	۲۲	۵٪	۵	خلاقیت و خودباوری
۸٪	۱۲	۳٪	۳	شناخت ایران و جهان
۱۰٪	۱۵	۸٪	۷	حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست
۱۰۰٪	۱۵۲	۱۰۰٪	۹۱	جمع

آموزه‌های خدانشناسی و باورهای دینی در کتاب فارسی اول دهه چهارم کمتر از ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دهه نود، برابر با ۱۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب فارسی اول دهه چهارم، برابر با ۴۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دهه نود برابر با ۲۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش ۲۰ درصدی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب فارسی اول دهه چهارم، برابر با ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دبستان دهه نود، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های مرتبط با تعامل اجتماعی در کتاب فارسی اول دبستان دهه چهارم، برابر با ۲۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دبستان دهه نود، برابر با ۲۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش جزئی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیت و خودباوری در کتاب فارسی اول دبستان دهه چهارم، کمتر از ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دبستان دهه نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش تقریباً سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب فارسی اول دبستان دهه چهارم، کمتر از ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دبستان دهه نود، برابر با ۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش تقریباً سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب اول دبستان دهه چهارم، برابر با ۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی اول دبستان دهه نود برابر با ۱۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش جزئی را نشان می‌دهد.

۲-۳. کتاب‌های فارسی دوم دبستان

در جدول ۲-۳ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسه تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس دوم دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۲-۳

عناوین آموزه‌ها	دهه چهل		دهه نود	
	تعداد	نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل
خداشناسی و باورهای دینی	۴	۳٪	۱۹	۱۲٪
تربیتی و اخلاقی	۴۱	۳۲٪	۴۲	۲۶٪
هویت ملی	۱۴	۱۱٪	۸	۵٪
تعامل اجتماعی	۳۴	۲۷٪	۲۴	۱۵٪
اخلاقیت و خودباوری	۲۶	۲۰٪	۵۲	۳۲٪
شناخت ایران و جهان	۳	۲٪	۷	۴٪
حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست	۵	۴٪	۱۲	۷٪
جمع	۱۲۷	۱۰۰٪	۱۶۴	۱۰۰٪

آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب فارسی دوم دهه چهل، برابر با ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دبستان دهه نود برابر با ۱۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش چهاربرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب فارسی دوم دهه چهل، برابر با ۳۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دبستان دهه نود، برابر با ۲۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش ۶ درصدی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب فارسی دوم دهه چهل، برابر با ۱۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دهه نود، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش بیش از دوبرابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تعامل اجتماعی در کتاب فارسی دوم دهه چهل، برابر با ۲۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دهه نود، برابر با ۱۵ درصد از کل

آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش کمتر از دوبرابر را نشان می‌دهد. آموزه‌های خلاقیت و خودباوری در کتاب فارسی دوم دههٔ چهل، برابر با ۲۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دههٔ نود، برابر با ۳۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد. آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب دوم دههٔ چهل، برابر با ۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دوم دههٔ نود، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد. آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب فارسی دوم دههٔ چهل، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی دوم دبستان دههٔ نود، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش کمتر از دوبرابری را نشان می‌دهد.

۳-۳. کتاب‌های فارسی سوم دبستان

در جدول ۳-۳ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسهٔ تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس سوم دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۳-۳

دههٔ نود		دههٔ چهل		عناوین آموزه‌ها
نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل	تعداد	
۹٪	۱۳	۳٪	۳	خداشناسی و باورهای دینی
۳۶٪	۵۱	۲۵٪	۲۲	تربیتی و اخلاقی
۱۱٪	۱۶	۲۶٪	۲۳	هویت ملی
۱۱٪	۱۵	۲۷٪	۲۴	تعامل اجتماعی
۲۰٪	۲۸	۹٪	۸	خلاقیت و خودباوری
۶٪	۸	۴٪	۴	شناخت ایران و جهان
۶٪	۹	۶٪	۵	حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست
۱۰۰٪	۱۴۰	۱۰۰٪	۸۹	جمع

آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب سوم دههٔ چهل، کمتر از ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب سوم دههٔ نود، برابر با ۹ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب سوم دههٔ چهل، برابر با ۲۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب سوم دههٔ نود، برابر با ۳۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب فارسی سوم دههٔ چهل، برابر با ۲۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب سوم دههٔ نود، برابر با ۱۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش بیش از دو برابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های مرتبط با تعامل اجتماعی در کتاب فارسی سوم دههٔ چهل، برابر با ۲۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب سوم دههٔ نود، برابر با ۱۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش بیش از دو برابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیت و خودباوری در کتاب سوم دههٔ چهل، برابر با ۹ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب سوم دههٔ نود، برابر با ۲۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش بیش از دو برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب سوم دههٔ چهل، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب دههٔ چهل، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که تغییری نشان نمی‌دهد.

۴-۳. کتاب‌های فارسی چهارم دبستان

در جدول ۳-۴ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسهٔ تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس چهارم دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۳-۴

دههٔ نود		دههٔ چهل		عناوین آموزه‌ها
نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل	تعداد	
۱۳٪	۱۸	۳٪	۳	خداشناسی و باورهای دینی
۳۳٪	۴۴	۳۰٪	۲۷	تربیتی و اخلاقی
۶٪	۸	۱۶٪	۱۵	هویت ملی
۱۴٪	۱۹	۲۶٪	۲۴	تعامل اجتماعی
۲۱٪	۲۸	۱۲٪	۱۱	خلاقیات و خودباوری
۵٪	۷	۷٪	۶	شناخت ایران و جهان
۸٪	۱۱	۵٪	۵	حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست
۱۰۰٪	۱۳۵	۱۰۰٪	۹۱	جمع

آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب فارسی چهارم دههٔ چهل، کمتر از ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی چهارم دبستان دههٔ نود، برابر با ۱۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش بیش از چهاربرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب دههٔ چهل، برابر با ۳۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۳۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش اندکی را نشان نمی‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب دههٔ چهل، برابر با ۱۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش نزدیک به سه برابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تعامل اجتماعی در کتاب دههٔ چهل، برابر با ۲۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش کمتر از دوبرابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیات و خودباوری در کتاب دههٔ چهل، برابر با ۱۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دههٔ نود، برابر با ۲۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش کمتر از دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب فارسی چهارم دبستان دهه چهل، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی چهارم دبستان دهه نود، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش جزئی را نشان می‌دهد. آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب فارسی چهارم دبستان دهه چهل، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده است و در مقایسه با کتاب فارسی چهارم دبستان دهه نود برابر با ۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد.

۵-۳. کتاب‌های فارسی پنجم دبستان

در جدول ۵-۳ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسه تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس پنجم دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۵-۳

عناوین آموزه‌ها	دهه چهل		دهه نود	
	تعداد	نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل
خداشناسی و باورهای دینی	۷	۷٪	۲۱	۱۴٪
تربیتی و اخلاقی	۳۱	۳۳٪	۴۷	۳۲٪
هویت ملی	۲۴	۲۵٪	۱۵	۱۰٪
تعامل اجتماعی	۲۲	۲۳٪	۲۱	۱۴٪
خلاقیت و خودباوری	۵	۵٪	۲۷	۱۸٪
شناخت ایران و جهان	۳	۳٪	۹	۶٪
حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست	۳	۳٪	۹	۶٪
جمع	۹۵	۱۰۰٪	۱۴۹	۱۰۰٪

مطابق بررسی‌های انجام‌شده آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب فارسی پنجم دبستان دهه چهل، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با

کتاب فارسی پنجم دبستان دهه نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب دهه چهارم، برابر با ۳۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده که در مقایسه با کتاب دهه نود، برابر با ۳۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که تغییر چشمگیری را نشان نمی‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب دهه چهارم، برابر با ۲۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دهه نود، برابر با ۱۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش ۲/۵ برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تعامل اجتماعی در کتاب دهه چهارم، برابر با ۲۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دهه نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش کمتر از دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیت و خودباوری در کتاب دهه چهارم، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دهه نود، برابر با ۱۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش بیش از سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب دهه چهارم کمتر از ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب دهه نود، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب فارسی پنجم دهه چهارم، برابر با ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی پنجم دهه نود، برابر با ۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد.

۶-۳. کتاب‌های فارسی ششم دبستان

در جدول ۶-۳ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسه تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) کلاس ششم دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۶۳

دهه نود		دهه چهل		عناوین آموزه‌ها
نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل	تعداد	
۱۸٪	۲۸	۹٪	۱۲	خداشناسی و باورهای دینی
۳۰٪	۴۸	۲۷٪	۳۸	تربیتی و اخلاقی
۱۱٪	۱۷	۱۹٪	۲۶	هویت ملی
۱۹٪	۳۱	۳۱٪	۴۳	تعامل اجتماعی
۱۴٪	۲۳	۷٪	۱۰	خلاقیات و خودباوری
۳٪	۵	۴٪	۶	شناخت ایران و جهان
۴٪	۷	۳٪	۴	حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست
۱۰۰٪	۱۵۹	۱۰۰٪	۱۳۹	جمع

آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب فارسی ششم دهه چهل، برابر با ۹ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دهه نود، برابر با ۱۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب فارسی ششم دبستان دهه چهل، برابر با ۲۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دهه نود، برابر با ۳۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش اندکی نشان می‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب فارسی ششم دبستان دهه چهل، برابر با ۱۹ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دهه نود، برابر با ۱۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش تقریباً دوبرابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تعامل اجتماعی در کتاب فارسی ششم دبستان دهه چهل، برابر با ۳۱ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دهه نود، برابر با ۱۹ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش کمتر از دوبرابر را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیات و خودباوری در کتاب فارسی ششم دبستان دهه چهل، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دهه نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش دوبرابری نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب فارسی ششم دبستان دههٔ چهل، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دههٔ نود، برابر با ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که کاهش اندکی نشان می‌دهد. آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب فارسی ششم دبستان دههٔ چهل، برابر با ۳ درصد از کل آموزه‌های این کتاب بوده و در مقایسه با کتاب فارسی ششم دبستان دههٔ نود، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب رسیده است که افزایش اندکی نشان می‌دهد.

۷-۳. جمع‌بندی ارائهٔ یافته‌های پژوهش در کتاب‌های فارسی دبستان

در جدول ۷-۳ به تفکیک عناوین آموزه‌های ادبیات تعلیمی، مقایسهٔ تعداد و نسبت جزء از کل در کتاب‌های فارسی (و نگارش) دورهٔ شش‌سالهٔ دبستان قبل و بعد از انقلاب اسلامی درج شده است:

جدول ۷-۳

عناوین آموزه‌ها	دههٔ چهل		دههٔ نود	
	تعداد	نسبت از کل	تعداد	نسبت از کل
خداشناسی و باورهای دینی	۳۴	۵٪	۱۲۲	۱۴٪
تربیتی و اخلاقی	۲۰۲	۳۲٪	۲۷۱	۳۰٪
هویت ملی	۱۰۵	۱۷٪	۷۵	۸٪
تعامل اجتماعی	۱۷۲	۲۷٪	۱۴۰	۱۶٪
خلافت و خودباوری	۶۵	۱۰٪	۱۸۰	۲۰٪
شناخت ایران و جهان	۲۵	۴٪	۴۸	۵٪
حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست	۲۹	۵٪	۶۳	۷٪
جمع آموزه‌های کتاب‌های شش‌گانهٔ دبستان	۶۳۲	۱۰۰٪	۸۹۹	۱۰۰٪

آموزه‌های خداشناسی و باورهای دینی در کتاب‌های فارسی دورهٔ شش‌ساله دبستان دههٔ چهل، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دورهٔ شش‌ساله دبستان دههٔ نود، برابر با ۱۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که افزایش نزدیک به سه‌برابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۳۲ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود، برابر با ۳۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که کاهش جزئی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های هویت ملی در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۱۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود برابر با ۸ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که کاهش کمی بیش از دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های تعامل اجتماعی در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۲۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود، برابر با ۱۶ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که کاهش کمتر از دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های خلاقیت و خودباوری در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۱۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود، برابر با ۲۰ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که افزایش دوبرابری را نشان می‌دهد.

آموزه‌های شناخت ایران و جهان در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۴ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود، برابر با ۵ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که افزایش جزئی را نشان می‌دهد.

آموزه‌های حفاظت و نگهداری از محیط‌زیست در کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه چهل، برابر با ۵ درصد از کل این کتاب‌ها بوده و در مقایسه با کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله دبستان دهه نود، برابر با ۷ درصد از کل آموزه‌های این کتاب‌ها رسیده است که افزایش قابل توجهی را نشان می‌دهد.

۴. نتیجه‌گیری

با بررسی و مقایسه کتاب‌های فارسی این دو دوره مشخص شد که اصول تعلیمی آن بر هفت اصل و پایه استوار است که در هر دو دوره، هر هفت اصل قابل مشاهده است؛ اما با تفاوت در بسامد و نوع بیان و کیفیت ذکر مصداق‌ها. این هفت مورد عبارت است از: آموزه‌های دینی، تعالیم اخلاقی، مباحث مرتبط با شناخت و تقویت هویت ملی، آموزه‌های مرتبط با تعامل و ارتباط اجتماعی، ایجاد خلاقیت و خودباوری، شناخت ایران و جهان و حفاظت و مراقبت از محیط‌زیست.

با وجود تفاوت‌هایی جزئی در کتاب‌های پایه‌های شش‌گانه دورهٔ دبستان، در این دو مقطع تاریخی، در مجموع می‌توان گفت که حوزهٔ تعالیم دینی و خلاقیت و خودباوری کتاب‌های دههٔ نود بسامد بیشتری دارند و تفاوت معناداری وجود دارد و در زمینهٔ آموزه‌های ملی و تقویت تعامل اجتماعی کتاب‌های دههٔ چهل از بسامد و پیشتازی بیشتری برخوردار است و تفاوت معنادار است. در سه مؤلفهٔ آموزه‌های اخلاقی و شناخت ایران و جهان و حفاظت از محیط‌زیست با تفاوت‌هایی جزئی شباهت نسبی در هر دو دوره وجود دارد.

هر هفت مؤلفه در هر دو دوره قابل مشاهده است. مؤلفه‌های هفت‌گانه با بسامد معنادار یا تقریباً نزدیکی در هر دو دوره تکرار شده است. آنچه بیشتر درخور تأمل است، مؤلفهٔ دینی است که در دههٔ نود شاهد بسامد بیشتر و نزدیک به دوبرابری دههٔ چهل هستیم که با توجه به ساختار متفاوت حکومت در این دو دوره قابل توجیه است.

یکی از برتری‌های بارز و قابل توجه در کتاب‌های فارسی ابتدایی دههٔ نود، پرورش خلاقیت است که شاهد بسامد دوبرابری آن نسبت به دههٔ چهل هستیم. از دلایل این بسامد، برنامه‌ریزی درس در قالب طرح درس آزاد است. توجه به قومیت‌های مختلف و ادبیات بومی در این بخش قابل تأمل است. درس آزاد ضمن بروز خلاقیت دانش‌آموزان در شرح ادبیات محلی، باعث توجه آن‌ها به هویت قومی و برجسته کردن فرهنگ بومی و محل جغرافیایی خود می‌شود که این مهم از دستاوردهای آموزشی کتاب‌های دههٔ نود است که در کتاب‌های دههٔ چهل به آن توجهی نشده است.

آموزه‌های میهن‌پرستی در هر دو دوره قابل مشاهده است؛ با این تفاوت که در دههٔ چهل و اجدد درصدی دوبرابری نسبت به دههٔ نود است. نوع طرح باورهای ملی تفاوتی در کیفیت نیز دارد. دفاع از میهن در مقابل دشمن که ریشه در باورهای مذهبی دارد، در کتاب درسی دبستان دههٔ نود به‌خوبی نمایان است. روحیهٔ شهادت‌طلبی و ایثار، محورهای خودباوری را تقویت کرده و خودکفایی و تکیه نکردن به بیگانگان که یکی از شاخه‌های اصلی خودباوری است؛ متن درس‌های دههٔ نود این امر مهم را شاخص‌تر نشان می‌دهد. این درحالی است که در کتب فارسی دبستان دههٔ چهل، توجه به گذشته شکوهمند و تاریخ پادشاهان ایران یکی از اهداف کتاب‌ها بوده است؛ از این‌رو در میان آثار گذشتگان بیش از همه به شاهنامه اهمیت داده شده و این نیز خود وجههٔ ملی‌گرایی را نشان می‌دهد.

تعامل اجتماعی موضوعی است که در کتاب‌های دههٔ چهل بیشتر مورد توجه بوده است و دروس بیشتری به آن اختصاص یافته و شاهد بسامد دوبرابری آن نسبت به کتاب‌های دههٔ نود هستیم. ارتباط با خانواده و بزرگ‌ترها و دیگر شهروندان و هم‌کلاسی‌ها و نیازمندان از موضوعات مهم این مؤلفه هستند.

بسامد مشترکی به‌لحاظ آموزه‌های تربیتی و اخلاقی در این دو دوره دیده می‌شود و تفاوت معناداری از این نظر قابل مشاهده نیست. در دههٔ نود سعی شده است امور اخلاقی و تربیتی نیز در قالب مسائل دینی آموزش داده شود. در دههٔ چهل توجه به مسائل اخلاقی به‌صورت مستقیم و در قالب شعر، تمثیل و داستان - نه صرفاً از راه توجه به امور دینی - بیشتر از کتب فارسی دبستان دههٔ نود است.

شناخت ایران و جهان و همچنین توجه به محیط‌زیست از مواردی است که همچون مؤلفهٔ تربیتی و اخلاقی با بسامدی نزدیک و شبیه به هم در هر دو دوره تکرار شده است.

منابع

۱. آرمند، محمد. (۱۳۷۷). شیوه‌های ارزشیابی کتاب درسی دانشگاهی. **سخن سمت**، ۱(۳)، ۳۴-۴۱.
۲. اکبری، محمدعلی، و شکورقهراری، معصومه. (۱۳۹۱). وجوه فرهنگی ایرانیت در کتب

- درسی عصر پهلوی. فصلنامهٔ مسکویه، ۷(۲۲)، ۳۲-۷.
۳. اکبری شلدره فریدون و همکاران. (۱۳۹۱). کتاب معلم فارسی اول دبستان. تهران: شرکت افست.
۴. ازغندی، غلامرضا، و محمدی‌مهر، غلامرضا. (۱۳۹۴). بازنمایی هویت ملی در کتاب‌های فارسی دبستان. مطالعات ملی، ۱۷(۱)، ۵۲-۳۹.
۵. ایمن (آهی)، لیلی، و انوری، حسن. (۱۳۴۳). کتاب فارسی دوم دبستان. تهران: فرانکلین.
۶. ایمن (آهی)، لیلی، خانلری، زهرا، و باغچه‌بان، ثمینه. (۱۳۴۴). فارسی برای کلاس سوم دبستان. تهران: فرانکلین.
۷. ایمن (آهی)، لیلی، و خانلری، زهرا. (۱۳۴۳). کتاب فارسی چهارم دبستان. تهران: فرانکلین.
۸. ایمن (آهی)، لیلی. (۱۳۴۴الف). کتاب فارسی پنجم دبستان. تهران: فرانکلین.
۹. ایمن (آهی)، لیلی. (۱۳۴۴ب). کتاب فارسی ششم دبستان. تهران: فرانکلین.
۱۰. جهانگیر، عطیه. (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب فارسی (بخوانیم و بنویسیم) پایه چهارم ابتدایی براساس خلاقیت گیلفورد. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد رشتهٔ برنامه‌ریزی درسی. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۱۱. حکیم‌زاده، رضوان، و موسوی، سید امین. (۱۳۸۷). آموزش ارزش‌ها در محتوای کتاب‌های درسی دورهٔ راهنمایی (بررسی وضع موجود و ارائهٔ راهکارهایی برای وضعیت مطلوب). فصلنامهٔ علم و فرهنگ، ۳(۱۱)، ۹۵-۱۱۷.
۱۲. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۳). فارسی اول دبستان. تهران: شرکت افست.
۱۳. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۴). فارسی (مهارت‌های خوانداری) دوم دبستان. تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
۱۴. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۵). فارسی سوم دبستان (خوانداری). تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.

۱۵. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۶). *فارسی چهارم دبستان*. تهران: اداره‌کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
۱۶. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۷). *فارسی پنجم دبستان*. تهران: شرکت افست.
۱۷. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۸). *فارسی ششم دبستان*. تهران: شرکت افست.
۱۸. شریف، مهشید. (۱۳۸۷). *آموزش برای رفتار بهتر: شیوه‌های آموزشی کودکان و نوجوانان آسیب‌دیده اجتماعی*. تهران: دانژه.
۱۹. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر. (۱۳۸۷). *ادبیات کودکان*. تهران: اطلاعات.
۲۰. صالحی، مسلم، قلتاش، عباس، و آزادمهر، اصغر. (۱۳۸۹). تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات بر اثربخشی و خلاقیت دبیران. *فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی*، ۱(۲)، ۴۹-۶۲.
۲۱. فکوهی، ناصر. (۱۳۷۹). *از فرهنگ تا توسعه: مقالاتی در زمینه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی*. تهران: فردوس.
۲۲. قمری، حیدر. (۱۳۹۸). *بررسی صحت علمی کتاب‌های فارسی دبستان. فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۱۴(۱۳۷)، ۹۳-۱۱۰.
۲۳. مصاحب، شمس‌الملوک، و یمینی‌شریف، عباس. (۱۳۳۹). *کتاب اول دبستان*. تهران: فرانکلین.
۲۴. نیک‌گهر، عبدالحسین. (۱۳۶۹). *مبانی جامعه‌شناسی*. تهران: نشر رایزن.